

gratis

Volg ons ook op facebook
> Veldverkenners

*Op zoek naar
ruimte met*

Veld
VERKENNERS

Om te boeren, wonen, werken

Plattelands TV

1 zender - 4 thema's

Boerenstebuiten

Voor en door de Land- en Tuinbouw

Jacht & Visvangst

Voor de gepassioneerde Jager en Sportvisser

HippoTv

Paardensport, -fokkerij en -recreatie

Countrylife

Alles wat reilt en zeilt op het Platteland

televisie voor en door de land- en tuinbouw

Land- en tuinbouw is één van de 4 thema's op **PlattelandsTV**.

Het programma **Boerenstebuiten** is gratis te bekijken in heel Vlaanderen en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

Meer info over de actuele uitzendmomenten vind je op

www.plattelandstv.be

of op onze facebookpagina.

Edito

De postzegel Vlaanderen

Gekscherend wordt wel eens gezegd dat Vlaanderen een postzegel groot is. Een postzegel van 1,36 miljoen hectare groot waarop 6,4 miljoen mensen wonen, werken, recreëren en zich verplaatsen. Het voelt al wat krap, maar dat is nog niet alles. Op diezelfde postzegel moet ook voedsel worden geproduceerd, regenwater worden opgevangen, natuur worden beschermd, enzovoort. Dat het een hele uitdaging is om dit in goede banen te leiden, hoeft niet te verbazen. En dat er soms wordt gevochten om de laatste kruimel grond, met stijgende prijzen tot gevolg, ook niet. Vlaanderen werkt aan een nieuw ruimtelijk beleid, want de klimaatverandering, bevolkingsgroei en ons groeiend fileprobleem beloven een extra uitdaging voor de toekomst. Het klinkt wat zwaar, maar het is best interessant en vooral... het gaat (ook) om onze *backyard*. Genoeg redenen om het eens over ruimte te hebben.

Veel leesplezier!

Nele Jacobs

Fan van open ruimte

... INHOUD ...

1

*Vlaanderen
vandaag*

P6

*Onze open
ruimte vandaag*

2

P12

3

*Waarom is open
ruimte belangrijk?*

P18

*Welk Vlaanderen
willen we?*

4

P22

5

*Hoe bereiken
we dat?*

P26

Vlaanderen vandaag

Kampioen in (lint)bebouwing
en betonnering

Vlaanderen is zo'n 1,36 miljoen hectare of 13.682 km² groot. Met 6,4 miljoen inwoners nemen we daarvan een derde in beslag voor onze woningen, werkplaatsen, recreatie- en sportparken, wegen, tuinen, parkings, enzovoort. Dat 'ruimtebeslag' groeide het afgelopen decennium met 6 hectare per dag. Je leest het goed: per dag. En dat is dan al een verbetering tegenover eind vorige eeuw, want toen verdween elke dag 12 hectare open ruimte als sneeuw voor de zon. Een proces dat aan de gang is sinds de start van de industriële revolutie.

Volgens experts kan het zo niet verder gaan. Het tempo van 6 hectare minder open ruimte per dag

moet omlaag. Open ruimte behoedt ons immers voor allerlei kommer en kwel (zie pagina 18). Om het tij te keren, werkt het Departement Omgeving aan een nieuw ruimtelijk beleid. Eind 2016 werd daarvan het Witboek gepubliceerd, zeg maar een beleidsverklaring. Die verklaring wordt nu omgezet in een (ontwerp) beleidsplan, met een strategische visie op lange termijn en een set operationele doelen en acties op kortere termijn. Klinkt nogal technisch, maar de materie is best boeiend en... belangrijk voor ons allemaal.

Lees even mee.

Nood aan een update

Het Departement Omgeving werkt aan een nieuw Beleidsplan Ruimte Vlaanderen (BRV) dat het vorige Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen (RSV) moet vervangen. Dat RSV is van kracht sinds 1997 en houdt geen rekening met fenomenen zoals de klimaatverandering. Het bijbehorende gewestplan dat de percelen inkleurt volgens bestemming (bv. landbouw, natuur, wonen, industrie) is bovendien nog eens 20 jaar ouder. Het voornaamste doel van het RSV was de stadsvlucht stoppen en de steden weer leefbaar maken. Het voornaamste doel van het nieuwe beleid is de inname van open ruimte stoppen en zelfs omkeren.

Vlaanderen in cijfers

Vlaanderen =
1,36 MILJOEN HA

6 HA OPEN RUIMTE
verdwijnt per dag

33% OF 1/3^{DE}
van onze ruimte wordt
al ingenomen

14%
is verhard

huizen en tuinen

35%

wegen en spoorwegen

18%

kerken, monumenten, leegstaande panden

15%

bedrijventerreinen en handelspanden

13%

pleinen, parkeerterreinen, braakliggende grond

10%

parken en recreatieterreinen

7%

WE LEVEN OP (TE) GROTE VOET

Ondanks het feit dat Vlaanderen als regio een van de dichtstbevolkte gebieden is in Europa¹, zijn onze steden en gemeenten dat niet. We leven met 14 inwoners per hectare bebouwde oppervlakte, wat relatief weinig is (ter vergelijking: in Nederland is dat bijna 25 inwoners/ha). Zo'n 70 procent van de Vlamingen woont in de stedelijke rand of periferie, terwijl onze steden en dorpen eerder dunbevolkt zijn. Daarenboven ligt het aandeel appartementen in het totale woningbestand in Vlaanderen (23%) ver onder het Europese gemiddelde (41%). Experts noemen dit een 'verkwis-tend woonmodel' dat verschillende problemen veroorzaakt:

We moeten ons vaak en relatief ver verplaatsen. Werk, supermarkt, school, openbaar vervoer enzovoort liggen bij weinig mensen naast de deur. Gemiddeld zijn we 70 tot 90 minuten per dag onderweg.

Doordat we zo verspreid en perifeer wonen, zijn we afhankelijk van de individuele auto om ons te verplaatsen. Dit veroorzaakt files, CO₂-uitstoot en – dit wordt vaak over het hoofd gezien – vereenzaming bij ouderen die geen rijbewijs (meer) hebben.

Het Vlaamse woonmodel

14 INWONERS

per ha

70%

leeft in de stadsrand

DUNBEVOLKTE
steden

WEINIG GROEN
in de stadsrand

VERSNIPPERING
open ruimte

Zowel op als onder de grond en in de lucht (wegen en nutsleidingen) is dit woonmodel duur en inefficiënt. Ook postbedeling, huisvuil-ophaling en openbaar vervoer heeft een hoge kost per inwoner.

Wonen in appartementen is zuiniger, niet alleen op vlak van ruimte-inname maar ook op vlak van energieverbruik. Een open bebouwing verbruikt gemiddeld 20 procent meer energie voor verwarming.

Onze verkavelingen, lintbebouwing en de bijbehorende infrastructuur snijdt de resterende open ruimte in stukken – we noemen dit *versnippering*.

Door de versnippering zijn er nog weinig grote aaneengesloten landbouw- en natuurgebieden in Vlaanderen te vinden. Dit staat een efficiënte voedselproductie in de weg en bemoeilijkt de migratie van dieren en planten.

Doordat we ons bij voorkeur settelen in de stedelijke rand, dreigt de schaarse open ruimte daar helemaal te verdwijnen. En die kleine stukjes groen zijn belangrijk voor de leefbaarheid van de stad: ze brengen verkoeling tijdens hittedagen, zuiveren de lucht en bieden rust en ontspanning. Tot slot maken ze deel uit van een groenblauw netwerk van natuur en waterlopen die vermijden dat bebouwing een ondoordringbaar obstakel wordt dat de open ruimte errond isoleert.

WE VERHARDEN (TE) VEEL

Behalve ruimte innemen, verharden we veel. Zo'n 14 procent van Vlaanderen zit onder een laag beton, waardoor enkele essentiële ecosystemendiensten van de bodem verloren gaan. Twee daarvan hebben betrekking op de klimaatverandering:

 Water kan niet infiltreren in een verharde bodem, waardoor overstromingen dreigen bij hevige regenval. Anderzijds wordt ook het grondwaterniveau onvoldoende aangevuld, wat problemen veroorzaakt tijdens lange periodes van droogte.

 Steen warmt snel op en houdt warmte vast, waardoor het effect van hittedagen versterkt wordt. Bepaalde types natuur, landbouw en water daarentegen zorgen voor verdamping en schaduw, wat afkoeling biedt. Door een gebrek aan groen in (de omgeving van) steden, dreigen het 'hitte-eilanden' te worden.

EN MORGEN ZIJN ER EXTRA UITDAGINGEN...

Een aantal fenomenen beloven niet met een beterschap, integendeel:

 Er is de voorspelde bevolkingsgroei, gekoppeld aan de vergrijzing, kleinere gezinnen en migratie. In 2060 zijn we naar schatting met 7,2 miljoen inwoners in 506.000 huishoudens, die allemaal hun plek zullen opeisen. Dat vraagt om een andere manier van wonen en verplaatsen.

 Er is de klimaatverandering¹ met vaker hevige regenval, hittegolven en droogte. Om deze gevolgen te bufferen, hebben we een fijnmazig netwerk van open ruimtes en waterlopen nodig.

 En dan is er nog het klimaat- en energiebeleid. Tegen 2020 wil België 13 procent van haar energie uit hernieuwbare bronnen halen. Om dat te bereiken, streeft Vlaanderen naar een energietransitie: van centrale productie (kerncentrales) naar decentrale, kleinere productie-eenheden. Maar daarvoor moeten er nog een pak zonnepanelen, windmolens, warmtepompen en infrastructuur bijkomen. Ook dat heeft een ruimtelijke impact.

MAAR ER IS OOK GOED NIEUWS

De kentering is gelukkig ingezet. Het tempo waartegen we open ruimte aansnijden, is gezakt van 12 hectare per dag in 1994 naar 6 hectare per dag tussen 2001 en 2016. Renovaties daarentegen zitten in de lift en het potentieel voor herontwikkeling van bestaande gebieden is groot. Ongeveer 134.000 hectare of 10 procent van de bebouwde oppervlakte is geschikt om te hergebruiken – het gaat vooral om havengebieden, bedrijventerreinen en woonwijken. De gemiddelde kavelgrootte is bovendien afgenomen (van 775m² in 1997 naar 518m² in 2010), en steeds meer particulieren en bedrijven produceren zelf energie. Dit biedt kansen voor het sluiten van lokale energiekringlopen.

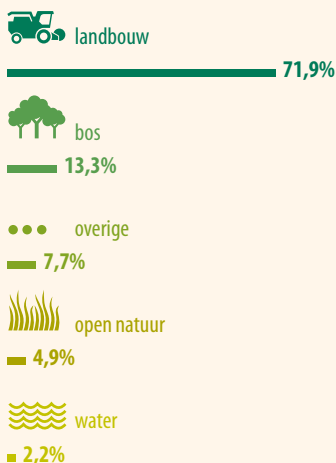
Onze open ruimte vandaag

Ondanks de oprukkende verstedelijking en versnippering, hebben we in Vlaanderen nog open ruimte om trots op te zijn. Zo'n 67 procent van het grondgebied om precies te zijn. Landbouw speelt daarin een belangrijke rol. De grootste brok open ruimte bestaat immers uit akkers, weides en andere cultuurgrond (71,9%).

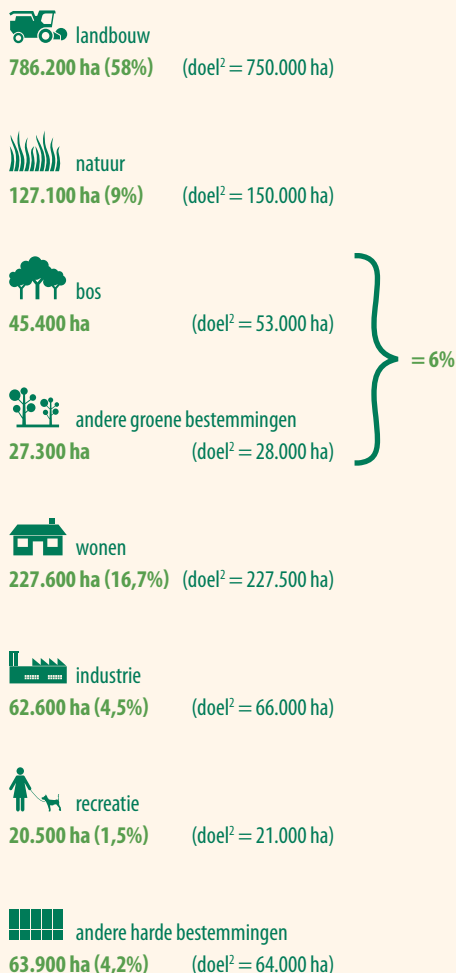
KLEINE EN GROTE CLUSTERS

Zo'n 80 procent van onze open ruimte behoort tot clusters groter dan 1.000 hectare – dat is behoorlijk groot. Slechts 17,2 procent van de open ruimte echter behoort tot zeer grote clusters van meer dan 10.000 hectare. Deze clusters zijn gelegen in het westen van het land, de noordelijke Kempen, het Hageland en Haspengouw. Twee procent van de open ruimte bestaat tot slot uit zeer kleine snippers (<10ha). Ook die zijn belangrijk, bijvoorbeeld voor lokale voedselproductie (korte keten) en de leefbaarheid in verstedelijkt gebied.

Open ruimte gebruik

Ruimtelijke bestemming¹

¹ Elke ruimte heeft een bestemming (gepland landgebruik), maar het feitelijke gebruik kan daarvan afwijken. Daarom verschilt het cijfer voor landbouw hier van het cijfer op pagina 15: dat gaat over ruimtegebruik in de praktijk, dit over ruimtegebruik 'op papier'.

² Geplande bestemming in het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen.

LANDBOUW KRIMPT

Zoals beoogd in het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen is het landbouwareaal stelselmatig gedaald (-4% van 2000 tot 2015). Het aantal landbouwbedrijven is echter harder gekrompen (-41% in dezelfde periode). De overgebleven bedrijven worden groter, maar daarnaast verdwijnt steeds meer landbouwareaal uit de sector door:

 Verpaarding: naar schatting 6,3 procent van het landbouwareaal wordt gebruikt als hobbyweide. Vlaanderen telt 235.387 paarden – dat zijn er 0,046 per inwoner, het hoogste aantal in Europa.

 Vertuining: een andere grote brok landbouwgrond gaat verloren aan de uitbreiding van tuinen. Samen met hobbyweides nemen tuinen zo'n 14 procent van het landbouwareaal in.

 Zonevrije bossen: er ligt meer dan 30.000 hectare zonevrij bos in agrarisch gebied. Deze bossen zijn wettelijk beschermd, waardoor ze definitief verloren zijn voor landbouw. Het zou gaan om zo'n 4 procent van het agrarisch gebied.

 Zonevrije economische ontwikkelingen: nog eens een procent landbouwgrond is in handen van niet-agrarische ondernemers. Architectenbureaus, wellnesscentra, crèches, IT-bedrijven enzovoort vestigen zich in oude hoeses en nemen zodoende ook een stuk landbouwgebied in.

Omdat het telkens om kleine beetjes ruimte gaat, valt dit fenomeen niet zo op tussen de grote dossiers van grondverlies door havenuitbreiding

en natuurcompensatie¹. Maar vele kleine beetjes maken één grote hap, want intussen wordt 19 procent van het landbouwareaal al voor niet-agrarische doeleinden gebruikt. In sommige regio's gaat het zelfs om 30 en 45 procent – typisch regio's met hoge concentraties aan paarden.

Nog enkele cijfers om over na te denken:

 90 procent van de nieuwe tuinoppervlakte ligt in agrarisch gebied.

 98 procent van de paardenweides is bestemd voor recreatie. De paarden worden dus niet-beroepsmatig op landbouwgrond gehouden.

 64 procent van de bedrijven op het platteland zijn niet-agrarisch. Het zijn typisch starters die een betaalbare locatie zoeken, ondernemers

¹ Belangrijke nuance: het verlies van grond aan haven en natuur is overeenkomstig het beslist beleid, verlies aan andere fenomenen zoals verpaarding en vertuining is dat niet.

die niet terechtkunnen op bedrij-
venterreinen (bv. grondwerkers) of
bedrijven wiens activiteiten verbon-
den zijn aan het rurale karakter op het
platteland (bv. wellness-, tuincentra).
Een derde ervan behoort tot de
industriële sector, twee derde tot
de dienstensector.

In oppervlakte gaat het om
7.900 hectare. Dat is niet veel, maar
het gaat wél om veel bedrijven (zo-
als gezegd 64%).

Slechts 15 procent van deze bedrijven
is vergunbaar. De andere 85 procent
hoort niet thuis in agrarisch gebied.
Dat ze er toch zijn, is het gevolg van
een geïmagineerd beleid.

Evoluties in agrarisch gebied

areaal (feitelijk gebruik)

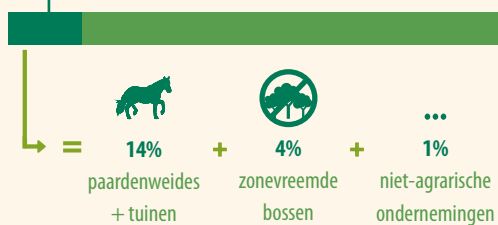
636.612 ha → **610.839 ha** = -4%
in 2000 2015

bedrijven

40.935 → **23.908 ha** = -41%
in 2000 2016

19% LANDBOUWGROND

in handen van niet-landbouw

STIJGENDE GRONDPRIJZEN

Als gevolg van deze evolutie stijgen de grondprijzen tot een niveau dat niet meer te verantwoorden is voor eender welke landbouwuitbating. Jonge landbouwers kunnen zich hierdoor steeds moeilijker vestigen. En het probleem is urgent, want de gemiddelde leeftijd van onze landbouwers is 55 jaar. De komende twee decennia zullen er veel op pensioen gaan, waardoor er ook veel boerderijen en landbouwgrond te koop zullen komen.

VEROUDERDE INFRASTRUCTUUR

Landbouwers en hun familie zijn deels zelf verantwoordelijk voor die verpaarding, vertuining en zonevreemde ontwikkelingen. Ze verkopen hun boerderij of grond aan de hoogste bidder. Het is hun appeltje voor de dorst. Anderen starten een niet-agrarische bijverdienste, laten hun zoon of dochter een zaak uitbouwen op de boerderij, enzovoort. Daarenboven zijn jonge landbouwers vaak niet geïnteresseerd in oude infrastructuur, omdat gebouwen niet voldoen aan de nieuwe normen en vereisten voor stalinrichting of arbeidsorganisatie, slecht gelegen zijn (bv. nabij een woonzone), geklasseerd zijn, enzovoort. Verbouwen kost bovendien veel geld, en de investeringen die jonge boeren moeten maken om te starten zijn al niet min. Daarom starten ze liever met een schone lei ergens anders. Maar ook dit leidt ertoe dat de open ruimte steeds meer bebouwd en verhard raakt.

NATUUR EN BOS BREIDT UIT

Eveneens volgens de doelstellingen van het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen is het areaal natuur en bos geleidelijk aan gestegen. Het aandeel bestemde ruimte voor bos, natuur en ander groen steeg van 13,9 procent in 1994 tot 15,1 procent in 2012. Bedoeling is dat dit verder stijgt tot ongeveer 17 procent. Opmerking: dit gaat over bestemming, niet over feitelijk landgebruik. Zo wijst Boerenbond erop dat 65.000 hectare feitelijk bos in een niet-groene bestemming gelegen is, waarvan 30.000 hectare zoals gezegd in landbouwgebied.

BESCHERMDE NATUUR

Hoeveel natuur is er in Vlaanderen? Dat hangt af van wat je onder natuur verstaat. We beschikken over ongeveer 18.000 hectare erkend natuurgebied. Begin deze eeuw was dat nog amper 5.000 hectare. Maar er is natuurlijk meer natuur dan alleen in reservaten. Europa bijvoorbeeld heeft een aantal gebieden aangeduid als waardevol habitat- of weidevogelgebied (Natura 2000-gebied). En dan is er nog het Vlaams Ecologisch Netwerk (VEN), aangeduid door Vlaanderen als 'de mooiste plekjes natuur' die beschermd moeten worden (92.000 ha). Tot slot zijn er de historisch permanente graslanden in de polders (+8.000 ha) en alle bossen (185.547 ha), ook zonevreemd (65.000 ha). Verschillende van die gebieden overlappen elkaar. Sommige liggen bijvoorbeeld ook (deels) in landbouwgebied.

Natuur in Vlaanderen

± 18.000 ha
erkend natuurreervaat

166.322 ha
internationaal erkende natuur (Natura 2000)

92.000 ha
Vlaams Ecologisch Netwerk (VEN)

± 8.000 ha
historische kustpoldergraslanden

185.547 ha
bos

BIOLOGISCH WAARDEVOLLE ECOSYSTEMEN

Vlaanderen telt 9 ecosystemen: akker- en tuinbouw (37,8%), bos en houtige vegetatie (11,4%), estuarium, slik en schorre (0,4%), grasland (17%), heide en inlandse duinen (0,6%), kustduin en strand (0,1%), moeras (0,1%), urbane ecosystemen (30,4%) en water (2,1%). Zo'n 11 procent daarvan is 'zeer waardevol'. Het gaat om belangrijke biotopen en Natura 2000-gebieden. Twintig procent is 'waardevol': gebieden met kleine landschapselementen, waardevolle graslanden, enzovoort. Het grootste deel van Vlaanderen heeft echter een minder waardevol ecosysteem: 52 procent bestaat uit akkers, grasland en tuinen en 17 procent bevindt zich op of in bebouwing (bv. mos op een dak).

© Toerisme Vlaanderen

*Waarom is open
ruimte belangrijk?*

Vlaanderen heeft zich tot doel gesteld om de open ruimte maximaal te vrijwaren en zelfs opnieuw uit te breiden. In het Witboek staat dat onze regio in 2050 voor 72,5 procent uit open ruimte moet bestaan, terwijl dat vandaag slechts 67,4 procent is. Waarom moet dat cijfer omhoog? Omdat de open ruimte een aantal maatschappelijk belangrijke ecosysteemdiensten levert.

Onder open ruimte verstaan we dit: al wat niet ingenomen wordt door gebouwen, wegen, recreatiedomeinen, voetbalvelden, tuinen, enzovoort. Het gaat dus om weiland, akkers, bos, waterlopen, natuurgebieden, enzovoort. De zogenaamde groene, gele en blauwe ruimtes, in het groot en in het klein.

KLIMAATBUFFER

Groene, gele en blauwe ruimtes vormen een klimaatbuffer: ze fixeren koolstof (wat de opwarming van de aarde afremt), bieden verkoeling door verdamping en schaduw tijdens hittedagen, vangen water op tijdens hevige regenbuien en vullen het grondwaterpeil aan om lange periodes van droogte te overbruggen. Op die manier verzachten ze de klimaatverandering én de gevolgen ervan.

Veldverkenners over het klimaat

Lees ook ons boekje *Klimaat over de klimaatverandering, de oorzaken, de verwachte gevolgen en de oplossingen*.

 www.veldverkenners.be/boekje

Nog even samengevat

vandaag

open ruimte

doel 2050

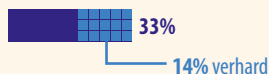
open ruimte

vandaag

ingenomen

doel 2050

GEEN EXTRA VERHARDING

(-20% in landelijk gebied)

© Wim Dirckx Natuurpunt

WATER

De opvang, infiltratie en berging van water is een belangrijke ecosysteemdienst van de open ruimte. We kunnen water vooralsnog niet produceren, maar kunnen wel het grondwaterpeil verstandig beheren en regenwater maximaal opvangen, zodat het niet meteen wegstroomt naar zee. Daarvoor hebben we (o.a.) goed doorlatende bodems met een hoog 'waterbergend vermogen' nodig, een goed vertakt netwerk van grote en kleine waterlopen en strategisch gelegen waterinfrastructuur zoals bufferbekkens en natte natuur.

VOEDSELPRODUCTIE

Ook voor voedsel- en voederproductie zijn we afhankelijk van een gezonde bodem en een goed werkend ecosysteem. Om dit te verzekeren hebben we (o.a.) voldoende grote en strategisch gelegen landbouwgebieden nodig.

BIODIVERSITEIT

Voor de instandhouding van plant- en diersoorten zijn we aangewezen op onze open ruimte. Die moet zo ingericht zijn dat enerzijds planten zich kunnen verspreiden en bestoven worden, en anderzijds dieren voldoende voedsel, broed- en nestruimte vinden en zich veilig kunnen verplaatsen. Daarvoor zijn er grote aaneengesloten stukken natuur, landbouw en water nodig, die onderling verbonden worden door kleinere groene linten en waterlopen – het zogenaamde groen(geel)blauwe netwerk.

HERNIEUWBARE ENERGIE

Een ecosysteemdienst die aan belang wint, is de productie van hernieuwbare energie. Tegen 2020 moet 13 procent van onze energie hernieuwbaar zijn. Daarvoor hebben we (o.a.) biomassa nodig, zonnepanelen, windmolens, geothermische warmtepompen, enzovoort. Voor een deel daarvan kijken we naar onze open ruimte.

LUCHTZUIVERING

Vlaanderen scoort niet zo goed op vlak van luchtkwaliteit. Voldoende planten en bomen die vervuilde lucht zuiveren, zijn dan ook belangrijk voor onze gezondheid. En waar staan die bomen en planten vooral? Juist, in de open ruimte.

GEZONDHEID EN (ZACHTE) RECREATIE

Dat groen in onze omgeving belangrijk is voor de mentale en fysieke gezondheid, wordt intussen algemeen aanvaard. Tien procent meer groen in de woonomgeving zou een besparing opleveren van 214 euro per inwoner aan sociale zekerheid. Mensen zouden immers minder kampen met klachten van diabetes, longaandoeningen en stress. Groen op wandelafstand (30 ha op 1,6 km van de deur) voor elke Vlaming werd daarom in 1993 al opgenomen in de Vlaamse groennormen. Het gaat om wandel- of speelgroen dat toegankelijk is.

EN NIET TE VERGETEN: LANDSCHAPSWAARDE

Ook het oog wil wat. Fraaie landschappen om naar te kijken, te beleven en in te wonen zijn nog zo'n maatschappelijke dienst van onze open ruimte. Een goed doordacht 'gebruik' is belangrijk om landschappelijke *verrommeling* of ruis te vermijden en waardevolle landschappen te beschermen.

Welk Vlaanderen willen we?

De partners¹ die meewerkten aan het Witboek Beleidsplan Ruimte Vlaanderen hebben zich gebogen over de vraag welk Vlaanderen zij willen in 2050. Het resultaat klinkt logisch: “we willen een internationaal sterke regio waarin het goed leven is en iedereen zich duurzaam kan verplaatsen, waarin biodiversiteit en voedselproductie verzekerd zijn en waarin de ruimte klimaatbestendig is ingericht”.

WAAR HET GOED LEVEN IS

Delen van de bebouwde ruimte die vandaag onderbenut of verouderd zijn, worden tegen 2050 ontwikkeld tot aantrekkelijke kernen met nieuwe woongegenheden op maat van de veranderende bevolking (bv. meergezinswoningen, cohousing). De energiebalans van onze gebouwen wordt positief, en het delen van energieoverschotten wordt gemakkelijker. Natuur en water zijn dichtbij, ook in de bebouwde omgeving, en stimuleren tot beweging. Verplaatsingen met de fiets en te voet in eigen stad of dorp zijn het nieuwe normaal, waardoor het er veilig en gezond wonen is. Een goede mix tussen publieke en private ruimte stimuleert ontmoeting enerzijds en maakt privacy mogelijk anderzijds. Ingrepen in de ruimte gebeuren tot slot steeds met aandacht voor het landschap, erfgoed en de ruimtelijke kwaliteit.

#sterke en verkeersveilige kernen #compacter en energieneutraal wonen #toegankelijk groen #fraaie landschappen #nieuwe en flexibele woonvormen #evenwicht privaat-publiek

WAAR IEDEREEN ZICH DUURZAAM KAN VERPLAATSEN

We verplaatsen ons in 2050 minder en duurzamer. Wonen en werken doen we immers nabij collectieve vervoersknooppunten of fietsinfrastructuur en (basis)voorzieningen. Ook reizen naar het buitenland gaat vlot, dankzij goed bereikbare internationale vervoersknooppunten.

#wonen en werken op strategische locaties #duurzame mobiliteit #(inter)nationale bereikbaarheid

EEN INTERNATIONAAL STERKE (ECONOMISCHE) REGIO

Onze (internationale) vervoersknooppunten worden nog versterkt en uitgebreid met extra voorzieningen en woon- en werkgelegenheden binnen een straal van een kilometer. Deze locaties zijn dé plaats om zo veel mogelijk bijkomende economische activiteit op te vangen. Ondernemers vinden vlot geschikte werklocaties, ofwel verweven met andere functies in bestaande kernen ofwel op bedrijventerreinen. Logistiek neemt zo weinig mogelijk ruimte in en is duurzaam. Investerings in innovatieve productie en circulaire economie krijgen alle kansen. Tot slot neemt Vlaanderen in 2050 een belangrijke rol op in het Europese energienetwerk, als doorvoerland én als producent van hernieuwbare energie.

*#strategische knooppunten #plaats voor ondernemers
#ruimte voor innovatie en technologie
#hernieuwbare energie*

WAAR BIODIVERSITEIT EN VOEDSEL-PRODUCTIE VERZEKERD ZIJN

In 2050 is onze open ruimte robuust en waar mogelijk multifunctioneel ingericht. Concreet is 72,5 procent van het grondgebied bestemd als open ruimte. De versnippering en verharding is er teruggedrongen. Het landelijk gebied bestaat uit grote aaneengesloten open ruimtes en sterke dorpskernen. Het aandeel landbouwgebied dat niet door professionele landbouwers wordt gebruikt is afgenomen. In de speciale natuurbeschermingszones waarvoor Europese richtlijnen gelden¹ is de gewenste biodiversiteit bereikt. Grote natuur- en boszones zijn bovendien verbonden met kleinere groenstroken in de bebouwde omgeving.

#robuuste open ruimte #grote aaneengesloten landbouw- en natuurgebieden #minder verharding en versnippering #multifunctioneel ruimtegebruik

WAAR DE RUIMTE KLIMAATBESTENDIG IS INGERICHT

Een fijnmazig netwerk van groenblauwe aders verbindt in 2050 de open en bebouwde ruimte. Nabij de stad zorgen tuinen, parken, groene bermen, bomenrijen en waterlopen voor voedsel, water, schone lucht, grondstoffen, ontspanning, verkoeling en waterbuffering. De verhardingsgraad in bebouwd gebied is gestabiliseerd of zelfs afgenomen en in de open ruimte teruggedrongen met 20 procent. Hierdoor zijn we beter beschermd tegen overstromingen, droogte en hittestress – gevolgen van de klimaatverandering. Op voldoende plekken verspreid over de bebouwde en open ruimte wordt tot slot hernieuwbare energie gewonnen (wind, zon, aardwarmte, water, biomassa).

*#groenblauw_netwerk #minder_verharding
#hernieuwbare_energie*

Hoe bereiken we dat?

Om het Vlaanderen dat we willen tegen 2050 te bereiken, moeten we volgens het Witboek anders omgaan met onze ruimte.

Het tempo van 6 hectare per dag waarmee de open ruimte vandaag wordt aangesneden, moet afgeremd worden tot 3 hectare per dag tegen 2025 en omgebogen worden tot nul tegen 2040. We moeten meer gaan doen op minder m², zonder afbreuk te doen aan de leefbaarheid. We moeten onze open ruimte maximaal vrijhouden voor landbouw, natuur, bos en water. Hernieuwbare energieproductie moet doordacht geïntegreerd worden, en het feitelijk gebruik van ruimte moet beter in kaart gebracht worden.

Samengevat komt het hierop neer:

- 1** ruimtelijk rendement verhogen
- 2** open ruimte maximaal behouden
- 3** (her)ontwikkelen met aandacht voor energie
- 4** meten is weten

1

RUIMTELIJK RENDEMENT VERHOGEN

Verder uitbreiden in linten en verspreide bebouwing kan niet meer. In plaats van nieuwe open ruimte aan te snijden voor wonen, bedrijvigheid, voorzieningen of infrastructuur, moeten we zo veel mogelijk de bestaande ruimte (her)gebruiken. We moeten meer activiteiten op dezelfde oppervlakte organiseren, zonder in te boeten aan leefkwaliteit, en wel op de strategisch best gelegen locaties. Dit noemt men in beleidstermen 'het ruimtelijk rendement verhogen'.

HOE? INTENSIVERING, HERGEBRUIK, VERWEVING EN TIJDELIJK GEBRUIK

We moeten de bestaande ruimte intensiever gebruiken, onbenutte of verouderde plaatsen opnieuw in gebruik nemen, verschillende activiteiten op dezelfde plaats verweven en tijdelijk gebruik van een plaats toelaten.

Intensivering: verdichten (compacter/dichter wonen), stapelen, ondergronds bouwen, collectief wonen en werken.

 Hergebruik: terreinen, gebouwen en constructies die (bijna) niet meer gebruikt worden opnieuw benutten. Door renovatie, sloop en daarna nieuwbouw, (bodem)sanering.

 Tijdelijk gebruik: activiteiten toelaten op een plaats bedoeld voor andere doeleinden op een later moment. Deze activiteiten moeten omkeerbaar zijn, constructies moeten dus aanpasbaar of verplaatsbaar zijn.

 Verweving: verschillende activiteiten in dezelfde ruimte samenbrengen, gelijktijdig of op verschillende momenten, zonder dat ze elkaar in de weg staan. Vaak versterken ze elkaar of wordt meerwaarde gecreëerd (bv. sluiten van kringlopen).

 Maar, scheiden als het moet: risicovolle activiteiten, functies die de ontwikkelingskansen van andere belemmeren of hinderlijke activiteiten die bijvoorbeeld veel verkeer aantrekken, komen niet in aanmerking voor verweving. Voor dat soort activiteiten moet een andere oplossing gezocht worden.

Toch extra open ruimte aansnijden wordt niet onmogelijk, maar wordt wel moeilijk en uitzonderlijk. Kort door de bocht mag het alleen wanneer aangetoond kan worden dat het moet.

Serre op kistenloods

Op het dak (8.000m²) van een kistenloods van de REO Veiling in Roeselare wordt een onderzoekserre gebouwd. In de serre zal zeer toepasselijk onderzoek gevoerd worden naar innovatieve urban farming-technologieën. De bouwwerken starten in 2018 en zullen afgerond worden in 2019. Dit is een mooi voorbeeld van verweven ruimtegebruik.

 www.inagro.be

DOK en Roof Food

Een terrein in de oude haven van Gent wordt sinds 2011 elke zomer (april tot oktober) omgetoverd tot een aantrekkelijke ontmoetingsplaats voor buurtbewoners, kunstenaars, innovatieve ondernemers, enzovoort. Het betreft een tijdelijke invulling, want het domein maakt deel uit van een nieuw te ontwikkelen woonbuurt. Nog zo'n goed voorbeeld uit Gent: Roof Food, een bedrijf dat groenten teelt op het dak van een bedrijventerrein en ze verwerkt in gezonde lunches, die met de fiets op kantoor worden geleverd. Een mooi voorbeeld van verweven ruimtegebruik.

 www.dokgent.be, www.rooffood.be

HOE NIET? ALLES VOLBOUWEN

Kernversterking en verdichting wil niet zeggen dat steden en dorpen volgebouwd worden. Leefbaarheid staat voorop en gaat bovendien hand in hand met klimaatbestendigheid. Zo is een belangrijke randvoorwaarde voor de (her)ontwikkeling van ruimte het creëren of ontwikkelen van groenblauwe aders. Daarenboven moet de verharding ook binnen de bebouwde ruimte gestabiliseerd worden of zelfs afnemen.

Wat willen inwoners?

Landelijke Gilden bevroeg in 2016 1.000 inwoners uit 25 dorpen over hun beleidsprioriteiten. Dat bracht een interessant fenomeen naar voren:

- 37 procent vindt meer open ruimte een belangrijke prioriteit,
- 54 procent vindt het oké dat meer mensen in het dorp komen wonen,
- maar slechts 30 procent is voor meer bouwlagen,
- en slechts 4 procent wil meer woningen in de dorpskern.

Mensen willen meer open ruimte, maar willen niet dichter bij elkaar gaan wonen. Volgens de organisatie wordt verdichting dan ook (verkeerd) geassocieerd met woontorens en het huidige verkavelingsmodel, door een gebrek aan goede voorbeelden.

© Roof Food

© Michiel Devijver

Groenblauwe dooradering

Het netwerk van groenblauwe aders waarover we vaak spreken in dit boekje bestaat uit open rivieren en beekvalleien, groene massa's (parken, bossen), lijnelementen (bomenrijen, houtkanten, bermen), wateroppervlakten (poelen, vijvers, bekkens) en aan gebouwen gekoppeld groen (tuinen, groendaken, groengevels, groene en blauwe inrichting van bedrijventerreinen en landbouwgebieden). Ze dragen bij tot de veerkracht van de open ruimte.

Ook het geelblauwe netwerk is trouwens belangrijk. Proeven hebben uitgewezen dat stuwtjes en peilgestuurde drainage op landbouwpercelen bijvoorbeeld helpen tegen wateroverlast en droogte.

WAAR (HER)ONTWIKKELLEN? OP STRATEGISCH GOED GELEGEN PLAATSEN

(her)Ontwikkelen moet zoals gezegd gebeuren op bestaande, goed gelegen locaties. Dat wil zeggen nabij voorzieningen, collectieve vervoersknooppunten en fietsinfrastructuur. De dichtheid van woon- en werkplekken in een straal van een kilometer daarrond moet tegen 2050 met 30 tot 50 procent stijgen. Daarentegen worden nieuwe woningen en werkplekken op lange verplaatsings-tijd ervan vermeden.

Het potentieel is er

Ongeveer 134.000 hectare of 10 procent van de bebouwde oppervlakte is geschikt om te hergebruiken. Het gaat vooral om havengebieden, bedrijventerreinen en woonwijken.

2

OPEN RUIMTE MAXIMAAL BEHOUDEN

Bebouwing en verharding leiden tot versnippering van de open ruimte. Daarom moet de verhardingsgraad in landelijk gebied met een vijfde afnemen en mag geen extra ruimte worden ingenomen. Slecht gelegen woon- of industriezones die nog niet bebouwd zijn – het gaat om zo’n 42.000

hectare onbebouwde woonpercelen en 10.000 hectare onbenutte bedrijventerreinen, moeten zo veel mogelijk onbebouwd blijven¹. Als dat potentieel aangesneden zou worden, zou de bebouwing immers stijgen met 5,8 procent. Ook het slopen van bestaande bebouwing op locaties die belangrijk zijn voor landbouw, natuur, bos of water is geen taboe meer.

Eén sterk geheel

Een veerkrachtige open ruimte bestaat uit een samenhangend geheel van grote aaneengesloten landbouw-, natuur- en bosgebieden met rivieren, beken en groenblauwe aders die doordringen tot diep in de steden en dorpen. Dat robuuste geheel maakt landbouw, natuur en water minder kwetsbaar voor druk en veranderingen, en laat toe dat iedereen kan genieten van rust, ontspanning en verkoeling.

RUIMTE VOOR LANDBOUW

Vruchtbare bodems zijn schaars en moeten voorbehouden blijven voor land- en tuinbouw. Dit zowel in grote aaneengesloten gebieden als in kleinere maar hoogproductieve gebieden. Zonevreemde ontwikkelingen zoals verpaarding, vertuining en de bouw van allerlei niet-agrarische infrastructuur moeten afgeremd worden. Ook nieuwe bebouwing of verharding voor agrarisch gebruik moet maximaal gekoppeld worden aan bestaande locaties. Waar mogelijk moet zelfs ingezet worden op omkeerbaar ruimtegebruik, zoals mobiele stallen.

Landbouwimpactstudies

Het landbouwareaal daalt en het aandeel dat in handen is van niet-landbouwers groeit (zie pagina 14-15). Om dit verder verdwijnen van vruchtbare grond uit de sector te stoppen, vraagt Boerenbond om bij claims op landbouwgrond voor water, infrastructuur, natuur, enzovoort te zoeken naar grond waar de impact op landbouw het laagst is. Landbouwimpactstudies moeten daarbij helpen.

Mobiele stallen

Een concept dat in de discussie over de open ruimte soms ter sprake komt, zijn mobiele stallen ofwel tijdelijke constructies die gemakkelijk verplaatst of afgebroken kunnen worden. De landbouworganisaties stellen zich echter vragen bij de praktische uitvoerbaarheid (kostprijs, wetgeving en rechtszekerheid).

Omgekeerd vraagt Natuurpunt om bij de realisatie van Natura 2000-gebieden en het Vlaams Ecologisch Netwerk (VEN) te vertrekken vanuit die gronden die ecologisch de hoogste potentie hebben. Ook natuur mag volgens de organisatie niet verdrukt worden tot restzones die voor niemand meer van nut zijn.

Oude hoeses

Een bijzondere uitdaging vormt het hergebruik van leegstaande hoeses. Om ze in de landbouwsector te houden zijn extra maatregelen nodig. Anders worden ze verkocht aan de hoogste bieder, en dat zijn vaak geen landbouwers. Een piste die geopperd wordt vanuit de sectoren landbouw en natuur is het opleggen van lasten aan niet-agrarische ondernemers die zich in landbouwgebied willen vestigen. Die inkomsten kunnen dan gebruikt worden om landbouwers financieel aan te moedigen om de oude infrastructuur (indien ze geen erfgoed-waarde heeft) te slopen en op dezelfde plaats herop te bouwen.

DUIDELIJKHEID OVER ZONEVREEMDE ONTWIKKELINGEN

Bouwen of verharden voor niet-agrarische functies in landbouwzones wordt niet meer gedoogd. Ook bestaande zonevremde bedrijven mogen (bijna) geen extra ruimte innemen, en moeten in principe verhuizen om te kunnen groeien. Geschikte hoeses die vrijkomen moeten bij voorkeur in de landbouwsector blijven. Pas wanneer dat niet mogelijk is, komt niet-agrarisch gebruik in aanmerking om verloedering en leegstand tegen te gaan. Daarbij mag de draagkracht van de omgeving nooit uit het oog worden verloren. Een functiewijziging kan bovendien gekoppeld worden aan randvoorwaarden zoals de sloop van bijgebouwen en vermindering van de verharding bij heropbouw. Uiteindelijk moet dit alles passen in een stimulerend beleid waarbij het agrarisch gebied zo veel mogelijk behouden blijft voor landbouw.

Agro-industriële complexen

Toeleverings-, dienstverlenende en verwerkende bedrijven zijn niet-agrarisch en horen volgens het Witboek niet thuis in de open ruimte, wel op agrarische bedrijventerreinen of in agro-industriële complexen. *Clustering* biedt een oplossing voor het sluiten van kringlopen (water, energie, afval/grondstoffen en warmte) en bevordert de logistieke efficiëntie en kennisuitwisseling. Bedrijven moeten dan ook gestimuleerd worden om zich in zo'n cluster te vestigen. Een interessante discussie op dit vlak is die rond grote kippen- en varkensstallen. Natuurpunt oppert dat deze best geclusterd worden in plaats van weids uitgesmeerd te worden over de open ruimte. Boerenbond ziet dat anders. De organisatie wijst erop dat clustering van stallen sanitaire risico's met zich meebrengt, en vindt dat ook dit soort veeteelt verankerd moet blijven op het platteland.

Boerderij wordt zorgcentrum

In een aantal gevallen kan een nieuwe invulling voor een oude boerderij interessant zijn. Een mooi voorbeeld hiervan vinden we in Lemberge. Daar wordt een oude boerderij door vzw De Heide gerenoveerd en omgebouwd tot een 'zorgdorp' voor 20 personen met een beperking. De landbouwer blijft er wonen en krijgt een functie als zorgboer. Hij behoudt ook zijn landbouwnummer met bijbehorende voordelen.

 www.deheidevzw.be, www.zorgdorpen.be

RUIMTE VOOR NATUUR EN BOS

Natuur- en bosgebieden moeten uitgebreid, versterkt en gebufferd worden om de biodiversiteit te verbeteren en leefbare ecosystemen te creëren. Het Vlaams Ecologisch Netwerk (VEN) en de Europese natuurdoelen voor het Natura 2000-netwerk moeten gerealiseerd worden. Dit heeft onder meer betrekking op ecosystemen rond de rivier- en beekvalleien, het kustmilieu, de poldergraslanden, en grote stukken bos-, heide- en weidevogelgebieden in bijvoorbeeld de Antwerpse Kempen, Haspengouw en de West-Vlaamse heuvels.

RUIMTE VOOR WATER, GROEN- EN GEELBLAUWE ADERS

Rivieren, beken en hun valleien moeten meer ruimte krijgen. Waterlopen moeten worden toegevoegd of opnieuw opengelegd worden (bv. in steden), weg- en spoorbermen moeten groen ingekleed worden, ecoducten en 'groene stapstenen' (bv. bomenrijen) moeten aangelegd worden op cruciale plaatsen, enzovoort. In bepaalde landbouwgebieden kunnen stuwtjes en peilgestuurde drainage ingezet worden. Bijkomende verharding moet absoluut vermeden worden, zodat water kan infiltreren. Zeker waterbergingsgebieden, valleien en overstromingsgebieden mogen niet bebouwd of verhard worden.

The background of the page is a photograph of several wind turbines. The turbines are white with three blades each. The blades have red and white striped tips. They are set against a clear blue sky with some light, wispy clouds near the horizon. The perspective is from a low angle, looking up at the turbines, which creates a sense of height and scale. The number '3' is centered within a red hexagonal border.

3

(HER)ONTWIKKELEN MET AANDACHT VOOR ENERGIE

In onze ruimtelijke ontwikkeling moeten we zo veel mogelijk rekening houden met de beschikbaarheid en het optimaal gebruik van energie en warmte. Dat wil zeggen:

We bouwen energiezuinig en compact, met goede oriëntatie voor het gebruik van zonlicht. Gesloten woonvormen met hogere woondichtheden verbruiken minder energie.

We combineren functies in gebouwen, bouwblokken, wijken en (agro-)industriële complexen die warmte-uitwisseling mogelijk maken. Op vlak van warmte kan er in Vlaanderen nog veel energiewinst geboekt worden.

PLAATS VOOR HERNIEUWBARE ENERGIEPRODUCTIE

Ruimte voor energieproductie moet in de eerste plaats voorzien worden nabij de eindgebruiker. Transport leidt immers tot energieverlies. Deze verweving met woon- en werkgebieden is met name geschikt voor kleinschalige energiebronnen zoals zonnepanelen en warmtepompen. In de tweede plaats moet energieproductie ingepland worden in ruimtes met grote infrastructuur, bijvoorbeeld langs (spoor)wegen. Pas in de derde plaats mag energie geproduceerd worden in de open ruimte. Dit moet weldoordacht gebeuren, om versnippering te vermijden.

RUIMTE VOOR ENERGIE-TRANSPORT EN -OPSLAG

Ook voor het transport en de opslag van energie moet ruimte worden voorzien. De huidige infrastructuur is immers verouderd. Nieuwe leidingen en opslag moeten echter zo veel mogelijk gebundeld worden met de bestaande infrastructuur, om versnippering tegen te gaan.

Verbrandingsoven voedt warmtenet

Rond de verbrandingsoven van intercommunale MIROM in Roeselare wordt al sinds 1986 een warmtenet uitgebouwd. Behalve een aantal stedelijke gebouwen, een ziekenhuis, REO Veiling en een paar scholen loopt het naar een serrecomplex en een wijk met 1.000 woningen. In de oven wordt restafval verbrand, waarbij warmte vrijkomt. Daarmee wordt water verwarmd, dat via ondergrondse leidingen in Roeselare wordt rondgepompt. De stad is een pionier op dat vlak.

© doubleju - photocase.com

4

METEN IS WETEN

Om dit alles in goede banen te leiden, wil de overheid tot slot niet alleen het gepland ruimtegebruik in kaart brengen (de zogenaamde bestemmingen), maar ook het effectieve gebruik ervan en het effect van het gevoerd beleid op de beoogde doelstellingen monitoren.

Zo zal ze onder meer deze indicatoren meten en beleidsmatig bijsturen waar nodig:

- Evolutie van de ruimte-inname
- Evolutie van de verharding en infiltratievoorzieningen
- Potenties voor hergebruik
- Feitelijk hergebruikte ruimte
- Evolutie van het landbouwgebied dat niet gebruikt wordt door professionele landbouw
- Ruimte voor hernieuwbare bronnen
- Trends en wijzigingen in de behoefte naar ruimte van diverse ruimtegebruikers

Witboek

Je kan het Witboek Beleidsplan Ruimte Vlaanderen online raadplegen of gratis bestellen.

 www.ruimtevlaanderen.be/BRV

EN NU?

In 2012 werd het Groenboek 'Vlaanderen in 2050' goedgekeurd, met als subtitel 'mensenmaat in een metropool'. Dat was de eerste stap richting een nieuw ruimtelijk beleid. Eind 2016 volgde het Witboek, waarvan we de krachtlijnen in dit boekje besproken hebben. Nog dit jaar wordt een ontwerp Beleidsplan Ruimte Vlaanderen verwacht, de derde en voorlaatste stap. De laatste stap is de goedkeuring van het definitieve Beleidsplan. En dan volgt de uitvoering natuurlijk...

Colofon

Uitgever: Vlaams infocentrum land- en tuinbouw (VILT vzw) | **Redactie-adres:** VILT vzw, Koning Albert II-laan 35 bus 57, 1030 Brussel, 02 552 81 92, redactie@veldverkenners.be, www.veldverkenners.be |
Medewerkers: Philip Vanoutrive, Nele Jacobs | **Vormgeving:** Jansen & Janssen , www.jaja.be |
Verantwoordelijke Uitgever: VILT vzw, Josse De Baerdemaeker, Koning Albert II-laan 35 bus 57, 1030 Brussel | **Foto cover:** © Vilda | © Alle rechten voorbehouden. Niets van deze uitgave mag worden vermenigvuldigd zonder schriftelijke toestemming van de uitgever.

Bronnen

Witboek + Kleinwitboek + Beleidskaders Beleidsplan Ruimte Vlaanderen, www.ruimtevlaanderen.be/BRV
Ruimtelijke Staat Vlaanderen 2016, www.ruimtevlaanderen.be
Meerjarenprogramma Vlaams Bouwmeester 2017-2020, www.vlaamsbouwmeester.be
Kerncijfers landbouw 2017, FOD Economie,

www.statbel.fgov.be
Dorpsenquête Landelijke Gilden, www.landelijkegilden.be
Natuurpunt, www.natuurpunt.be, Natuur.Blad (sept/okt/nov 2015)
Boerenbond, www.boerenbond.be
Vlaams infocentrum land- en tuinbouw, www.vilt.be

Melk. Ons vak, onze toekomst.

www.milcobel.be